

Doğu Türkistan Sahası Çağatay Uygur Şairi Nevbetî'nin Divan Nüshaları ve Berlin Nüshası

Hayrettin SAĞDIÇ*

Öz: Bu makale Doğu Türkistan sahası Çağatay metinleri çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla taşımaktadır. Bu makalede, Klasik Sonrası Dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan sahasındaki en önemli temsilcilerinden biri olan Hotenli şair Nevbetî'nin divanına ait nüshalar karşılaştırmalı yöntemle ele alınmış ve mevcut nüshaların tasnifi yapılmaya çalışılmıştır. Öte yandan bu makaleyle gün ışığına çıkartılan Berlin (Hartmann) Nüshası, Türkoloji âlemine genişçe tanıtılmış, tıpkıbasım sayfaları eşliğinde metinden örnekler araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Martin Hartmann, Berlin Devlet Kütüphanesi Çağatayca El Yazmaları Koleksiyonu'nda "Ms.orient.quart. 1315" numara ile kayıtlı bulunan bu nüshayı, 25 Aralık 1903'te Doğu Türkistan'ın Yarkent şehrinde elde etmiştir. 76 sayfadan oluşan nüsha, Molla İsa adlı bir müstensih tarafından 22 Mart 1893 Çarşamba günü Yarkent'te tamamlanmış olup 100 gazel ve 8 rubai içermektedir. Sayfaların hemen tamamı 13 satırdan müteşekkildir ve metin, özensiz bir rika ile yazılmıştır. Gazel ve rubai sayısı diğer nüshalara göre az olduğu ve muhammes türünde tek bir manzume bulunmaması gibi nedenlerle Berlin nüshasının eksik olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay edebiyatı, Doğu Türkistan, Nevbetî, Hartmann, Berlin nüshası.

East Turkestan Field Chagatai Uyghur Poet Nevbeti's Divan Copies and Berlin Copy

Abstract: The article aims to contribute to the studies of the Chagatai texts in the East Turkestan area. In this article, the copies belonging to the divan of the poet Nevbeti of Khoten, one of the most important representatives of the Post-Classical Period Chagatai Literature in the field of East Turkestan, was discussed by comparative method, and an attempt was made to classify the existing copies. On the other hand, the Berlin (Hartmann) Copy, which was brought to light with this article, was widely introduced to the world of Turcology, and examples from the text were presented to the attention of researchers, accompanied by the facsimile pages. Martin Hartmann obtained this copy, which is registered with the number "Ms.orient.quart. 1315" in the Chagatai Manuscripts Collection of the Berlin State Library, on 25 December 1903 in Yarkent, East Turkestan. The 76-page copy was completed by a scribe named Molla Isa on Wednesday, March 22, 1893, in Yarkent, and contains 100 ghazals and 8 rubai. Almost all of the pages consist of 13 lines and the text is written in a sloppy rika (the name of the writing). It can be said that the Berlin copy is incomplete since the number of ghazals and rubai is low compared to other copies, and there is not a single verse of the pentastich (muhammes) type.

Keywords: Chagatai literature, East Turkestan, Nevbetî, Hartmann, Berlin copy.

* Dr., e-posta: hayrettinsagdic@gmail.com, orcid: 0000-0001-6979-6367.

Giriş

Klasik Sonrası Dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan sahasındaki en önemli temsilcilerinden biri de lirik, mutasavvıf şair Hotenli Nevbetî'dir. Klasik Uygur edebiyatı tarihi kaynakları, şairin hayatı ve eserleri hakkında maddi bilgilerden ziyade şiirlerinden hareketle yapılmış yorumlar içermektedir. Bu nedenle Nevbetî mahlasını kullanan şairin gerçek adı, ölüm tarihi, hayatı ve edebî faaliyetleri hakkında kesin ve yeterli bilgilere sahip değiliz. Kaynaklar, Nevbetî'nin doğum tarihi olarak 1690, 1691, 1692, 1696, 1697, 1698 gibi farklı yılları verirler. Şairin ölüm tarihi ile ilgili tahminî olarak verilen 1750 ve 1760 tarihleri dışında kesin bir malumat da bulunmamaktadır. Bizim tespitlerimize göre Nevbetînin doğum tarihi 1690'dır ve şair 1760 yılında hayattadır. Şairin Hotenli olduğu ve divanını 1747 yılında tamamladığı ise kesindir.

Divanında geçen malumatlara bakılacak olursa şair; orta hâlli ve eğitilmiş bir ailede dünyaya gelmiş, temel eğitimini Hoten'de aldıktan sonra 15-16 yaşlarında Yarkent üzerinden Kaşgar'a gitmiş ve orada zamanın ünlü medreselerinde uzun yıllar ilim tahsiliyle meşgul olmuştur. Şiirlerin muhtevası, kullandığı mazmun dağarcığı ve üslubu; Nevbetî'nin bu medreselerde İslami ilimler ve Arap, Fars klasik edebiyatlarının yanı sıra Karahanlı, Harezmi ve Çağatay edebiyatlarını da mükemmel derecede öğrendiğini ortaya koymaktadır.

Nevbetî, yaşadığı dönemde büyük saygı gören; divanı Hoten, Yarkent ve Kaşgar'daki mektep ve medreselerde Nevâyî'nin eserleriyle birlikte ders kitabı olarak okutulan, şiirlerine nazireler yazılan ünlü bir şairdir. Uygur kültürü bakımından büyük önem taşıyan "12 Makam Metinleri" arasına Nevbetî'nin aşk temalı çok sayıda mısrası girmiş, bunlar halk makamcıları tarafından değişik makam-meşrelerde icra edilmiştir.¹

a. Nevbetî Divanı ve Nüshaları

Şairin, divanına girmeyen ve başka yollarla bugüne ulaşan manzumeleri var olsa da elimizdeki biricik eseri *Divân-ı Nevbetî*'dir (Bögü, 2002, s. 177). Klasik Uygur edebiyatı tarihi kaynakları, Nevbetî Divanı'nın nüshaları, bu nüshaların içerdiği manzume sayıları ve bunların sıralanışı ile ilgili çelişkili bilgiler yansıtır. Bazılarına göre Nevbetî Divanı'nın el yazma nüshaları şairle çağdaş ünlü hattatlar tarafından istinsah edilmiş, büyük bir ilgiye mazhar olmuş ve halk arasında

¹ Geniş bilgi için bk. Hayrettin Sağdıç, *Klasik Sonrası Dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan Sahası Şairlerinden Nevbetî ve Divanı*, Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi (İjvuts), Cilt 3, Sayı 5, s. 56-82.

elden ele dolaşmıştır. Mükemmel biçimde istinsah edilmiş bu el yazmalardan birkaçı günümüze kadar da ulaşmıştır (Ahmedî, 1996, s. 179; Ğopur ve Hüseyin, 1987, s. 812). Bazı araştırmacılar ise Nevbetî Divanı'nın şairle çağdaş herhangi bir nüshasının bugüne dek ele geçmediği düşüncesindedir (Bahavidin, 1995, s. 2). Nevebtî Divanı ile ilgili çalışmalara ve kaynaklarda numune olarak yayımlanan manzume parçalarına bakılırsa nüshalar arasında ciddi farklılıklar söz konusudur.

Kaynakların, Nevbetî Divanı'nın nüshalarıyla ilgili verdiği bilgiler şöyledir:

1. Doğu Türkistan'ın Urumçi şehrinde yayımlanan klasik Uygur edebiyatı mecmuası *Bulak*'in 1980 tarihli ilk sayısında yer alan *Uygur Klassik Edebiyatiniñ Katologi* adlı makalesinde Hacı Nuraci, çok sayıda klasik eserle birlikte Nevbetî Divanı hakkında da kısaca malumat vermiştir. Nuraci'ye göre Divan-ı Nevbetî'nin iki nüshası vardır. İlk nüsha, Nevbetî'nin 1740'lı yıllardaki şiirlerinin bir araya getirilmesiyle tertip edilmiş tam bir divandır. Divanda 107 müseddes, 31 rubai bulunmakta olup ayrıca kitabın sonuna şair Hüveyda'nın 69 şiiri dâhil edilmiştir. 100 sayfadan oluşan yazma, Sincan Uygur Özerk Bölgesi Müzesinde (Şincañ Uygur Aptonom Rayonluk Müzey) muhafaza edilmektedir. İkinci nüsha ise tam bir divan olmayıp şiir parçalarından müteşekkil bir mecmua yani şairin divanından istinsah edilmiş bir şiirler seçkisidir. Hicri 1309 yılı (M 1891/1892) Hoten'in Bamiya Ovası'nda yaşamış olan Molla Ahmet adlı birisi tarafından istinsah edilmiştir. Yazmada 1600 mısradan fazla şiir mevcuttur ve hâlen Sincan Fenler Akademisi Tarih Kampüsünde muhafaza edilmektedir (Nuraci, 1980, s. 322, 323). Bu iki nüshayla ilgili hemen aynı malumata başka kaynaklarda da rastlamaktayız. Abdükerim Rahman, 1993'te yayımlanan *Uygur Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmasında her iki nüsha için iki farkla aynı bilgileri tekrar etmiştir. İlk fark, yukarıda Nevbetî'nin 1740'lı yıllardaki şiirlerinin bir araya getirildiği ifade edilirken Rahman'ın çalışmasında 1747 olarak kesin bir tarihin verilmiş olmasıdır. İkinci fark ise nüshanın muhafaza edildiği kurumun adının Sincan Üniversitesi İçtimai Penler Akademisi (Sincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Akademisi) olarak verilmesidir (Rahman, 1993, s. 200). Aradan geçen 13 yıllık zaman diliminde söz konusu kurumun adının değişmiş olması mümkündür. Başredaktörlüğünü Ğayretcan Osman'ın yaptığı kaynakta, müstensihin kimliği hususuna ve nüshaların muhafaza edildiği kurumlara değinilmeksizin aynı bilgiler sunulmuştur. Nuraci'nin 1740, Rahman'ın 1747 olarak verdiği tarih ise bu eserde 1746'dır (*Uygur Klassik Edebiyat Tarihi*, 2011, s. 499). Şeripidin Ömer, *Ottura Esir Uygur Klassik Edebiyatı* (Orta Çağ Uygur Klasik Edebiyatı) adlı eserinde aynı bilgileri tekrar etmiş; 1600 mısradan oluşan ikinci nüshanın muhafaza edildiği kurumun ismini ise Sincan Sosyal Bilimler Akademisi Tarih İncelemeleri Enstitüsü (Şincañ

İctimai Penler Akadimisi Tarih Tetkikat İnstitutu) olarak vermiş ve mezkûr 1600 mısranın gazellerden oluştuğu bilgisini eklemiştir (Ömer, 1996, s. 765, 766).

Bu kaynaklarda verilen bilgiler, zihinlerde bazı soru işaretlerine yol açmaktadır. Öncelikle el yazmaları nüshalarının, zikredilen kurumlarda hangi numara ile kayıt altında tutulduğu bilgisine hiç değinilmemiştir. Ayrıca her üç kaynağın da bahsettiği ilk nüshada 107 adet müseddeşe karşılık tek bir gazelden dahi söz edilmemesi dikkat çekicidir. Zira Nevbetî Divanı nüshalarında ve divanla ilgili yapılan neşirlerde bir tek müseddes dahi mevcut değildir. Bu nüshaya dair verilen istinsah tarihleri de (1740'lı yıllar, 1746, 1747) ilginçtir. Gün ve ay bilgileri mevcut olmadığından Hicri tarihin Miladi tarihe çevrilmesiyle ilgili yakın tarihlerin zikredilmiş olması anlaşılabilir bir durumdur ancak verilen tarihler, Nevbetî'nin divanını tamamladığı tarihle neredeyse aynıdır. Bu da bahsedilen ilk divan nüshasının orijinal nüsha, en azından şairle çağdaş bir nüsha olabileceği hususunu akla getirmektedir. Fakat araştırmacılar bu meseleye de hiç değinmemiştir.

2. Mehemmettursun Bahavidin, Nevbetî Divanı'yla ilgili çalışmasında, Arap alfabesine göre "A, B, S" harfleriyle sıraladığı 3 nüshadan söz etmiş; Yeni Uygur harfleriyle neşrettiği divan metnine esas olarak kullandığı nüshanın A nüshası olduğunu belirtmiştir (Bahavidin, 1995, s. 4). Ancak Bahavidin, bu tespitine rağmen sözünü ettiği divan nüshaları hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Burada dikkati çeken husus, Arap alfabesi esas alınarak yapılan bu sıralamada ۛ harfinin atlanmış olmasıdır. Bahavidin; çalışmasını yürütürken her üç nüshayı göz önünde bulundurduğunu, yeri geldikçe karşılaştırma amacıyla A, B ve S nüshalarında görülen kelime ve mısra farklılıklarını dipnotlarda açıkladığını belirtse de verilen izahlar yetersizdir. Bahavidin'in eserinin sonunda verilen tıpkıbasım ile Yeni Uygur harfli metnin manzume sayısı, sıralaması vb. bakımlardan örtüşmemesi de şaşırtıcıdır. Tıpkıbasımı verilen nüsha, 105 gazel ve 3 rubaiden ibaret iken Yeni Uygur harfleriyle neşredilen divan metni ise 85 gazel, 3 muhammes ve 33 rubaiden müteşekkildir. Bahavidin'in Yeni Uygur harfleriyle neşrettiği bölümde B nüshasıyla ilgili verdiği 69 dipnottaki malumata bakılacak olursa, Bahavidin'in giriş bölümünde B nüshası diye söz ettiği nüsha, aynı eserde tıpkıbasımını verdiği nüshadır. Zira 69 dipnotta verilen malumat, tıpkıbasımı verilen nüsha ile örtüşmektedir. Tıpkıbasımın sonunda yazıları son derece silik olduğundan tam olarak okunamayan, Arapça 4 satırlık bir ketebe kaydı ile hemen altında 3 satır ve 3 sütundan oluşan, ebced hesabına göre hazırlanmış bir muska tablosu bulunmaktadır. Ketebe kaydından anlaşıldığına göre B nüshasına ait yazma, Hicrî 1313 (M 1895/1896) yılında, Davud bin Tohtaş tarafından bir medresede istinsah edilmiştir.

Bulak mecmuasının 1982 yılına ait 3. sayısında; *Uygur Klassik Edebiyatının Numuneler* başlığı altında şairle ilgili hiçbir bilgiye yer verilmeksizin Yeni Uygur harfleriyle yayımlanan ve 108 gazel, 3 muhammes, 34 rubaiden müteşekkil Nevbetî Divanı metni ise Bahavidin'in yine aynı eserinde A nüshasıyla ilgili yer verdiği 5 dipnottaki malumatla örtüşmektedir. Buna göre Bulak mecmuasında Yeni Uygur harfleriyle yayımlanan Nevbetî Divanı metni, A nüshasına aittir. Yayımlanan gazel, muhammes ve rubai adetlerine bakılacak olursa en yetkin nüsha, A nüshasıdır (Bahavidin ve Barat, 1982, s. 165-248).

3. Ablimit Ehet Böğü ise *Çağatay Uygur Tili* adlı hacimli çalışmasında, Nevbetî Divanı'nın bilinen nüshasının Sincan Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü Dil-Edebiyat Fakültesinde muhafaza edilen; 108 gazel, 3 muhammes ve 34 rubaiden müteşekkil nüsha olduğunu belirtmektedir (Böğü, 2002, s. 177). Manzume sayılarından, bahsettiği nüshanın A nüshası olduğu anlaşılmaktadır. Ancak manzume parçalarının metninden, düzeninden ve yazı karakterinden açıkça anlaşıldığı üzere Böğü'nün örnek olarak neşrettiği el yazma sayfaları, Bahavidin'in neşrettiği tıpkıbasım ile aynıdır. Yani Böğü'nün yayımladığı manzume parçaları A nüshasına değil, B nüshasına aittir.

4. Metkasım Ekrem ile Muhemmet Emin Turdi'nin 1988 Ağustos'unda Nevbetî Divanı'nın çok sayıda el yazma nüshasından yararlanarak hazırladığı çalışmada; 66 gazel, 3 muhammes ve 26 rubai yayımlanmıştır. Yani bu çalışma; herhangi bir nüshaya dayanmayan, birçok el yazmasından seçki/derleme özelliği göstermektedir. Eserin sunuş bölümünde, Nevbetî Divanı'nın günümüze ulaşan nüshaları arasında orijinal nüshanın bulunmadığı, eldeki nüshaların tamamının şairden çok sonra istinsah edildiği tespiti yapılmıştır (Ekrem ve Turdi, 1988, s. 1). Nevbetî'nin divanında yer almayan ancak halk arasında ün kazanmış "Hoten'ni" redifli manzumesinin de çalışmaya dâhil edildiğini ekleyelim.

5. Abdüşukur Memtimin, Bulak mecmuasının 1981 yılı 1. sayısında yayımlanan *Uygur Edebiyatı Tarihiniñ Tetkikat Témiliri* (Uygur Edebiyat Tarihinde Tetkik Edilen Temalar) adlı makalesinin *Sekkizinçi Kisim- 18. Esir (Hociler Devri) Uygur Edibiyati* başlıklı bölümünde başka hiçbir malumata yer vermeden Nevbetî Divanı'nın, Abdirahman Helpet tarafından 1797'de istinsah edilen bir nüshasından bahseder (Memtimin, 1981, s. 480). Ancak bu makalede hiçbir akademik referansın bulunmaması, verilen bilgiye ihtiyatla yaklaşmayı zorunlu kılmaktadır. Başka kaynaklarda rastlamadığımız bu bilginin, Nevbetî Divanı'nın halk arasında yayılmış fakat henüz akademik bir çalışmaya konu olmamış bir nüshasına ait olduğu düşünülebilir.

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında Nevbetî Divanı'nın beş nüshasının bulunduğu söylenebilir:

1. İlk maddede sözü edilen, 107 müseddes (gazel olmalı) ve 31 rubaiden müteşekkil 100 sayfalık divan nüshasıdır. Bu nüshayla ilgili verilen bilgilerin kritiği ilgili maddede yapılmıştır.

2. İkinci maddede geçen Bahavidin'in çalışmasında A nüshasıyla ilgili verdiği 5 dipnottaki malumatın Bulak mecmuasının 1982 yılına ait 3. sayısında Yeni Uygur harfleriyle yayımlanan divan metniyle örtüşmesinden dolayı Bulak metninin dayandığı nüshanın 108 gazel, 3 muhammes ve 34 rubaiden müteşekkil A nüshası olduğu kesinlikle söylenebilir.

3. Yine ikinci maddede geçen ve Bahavidin'in çalışmasında faksimile/tıpkıbasım bölümünde verdiği, 105 gazel ile 3 rubaiden müteşekkil nüsha, B nüshasıdır. Zira Bahavidin'in B nüshasıyla ilgili verdiği 69 dipnot bilgisi bu nüshayla örtüşmektedir. Böğü'nün eserinde yayımladığı örnek sayfalar da bu nüshadan alınmıştır.

4. Bahavidin'in çalışmasının giriş bölümünde ve Yeni Uygur harfleriyle yayımladığı divan metninin dipnotlarında sözünü ettiği S nüshasıdır. Söz konusu dipnotlarda verilen bilgiler, Nevbetî Divanı'yla ilgili bugüne kadar yayımlanan hiçbir metinle uyuşmamaktadır.

5. Tarafımızdan gün yüzüne çıkartılan Berlin (Hartmann) nüshasıdır.

İlk maddede bahsi geçen ve bir divan nüshası olmaktan ziyade 1600 mısralık bir derleme/seçki özelliği gösteren nüsha, tasnifin dışında tutulmuştur.

b. Nevbetî Divanı'nın Berlin Nüshası

Fuat Köprülü'nün MEB İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı *Çağatay Edebiyatı* makalesinin *V. Gerileme ve Çökme Devri (XVII.-XIX. Asırlar)* adlı bölümünün *Başlıca Şairler* adlı alt bölümünde 18. asır Çağatay edebiyatı temsilcileri arasında Nevbetî'nin adı zikredilmiş ve ayrıca içerisinde divanın Berlin'de Hartmann Koleksiyonu ile Asya Müzesi Kütüphanesinde mevcut olduğu bilgisine yer verilmiştir (Köprülü, 1977, s. 320). Köprülü'nün verdiği bu malumat doğrultusunda Hartmann Koleksiyonu'na ait Çağatayca el yazmalarının bir kısmının bulunduğu Berlin Devlet Kütüphanesi yetkilileriyle yaptığımız ısrarlı yazışmalar ve Almanya'daki yakınlarımız vasıtasıyla yürüttüğümüz görüşmeler neticesinde söz konusu nüshayı gün ışığına çıkarttırmış, üzerinde çalışmak üzere dijital bir kopyasını satın almış bulunmaktayız.

Nevbetî Divanı'nın Berlin nüshası, Berlin Devlet Kütüphanesinin Çağatayca El Yazmaları Koleksiyonu'nda "Ms.orient.quart. 1315" numara ile kayıtlıdır. Martin Hartmann bu nüshayı *Die osttürkischen Handschriften der Sammlung Hartmann* (Hartmann Koleksiyonundaki Doğu Türkçesine Ait El Yazmaları) adlı makalesinde verdiği listenin 124. maddesinde üç satırlık şu

malumatla tanıtılmıştır: 13 satır, 76 sayfa; 24,5x17,5 (boy) ve 17x10,5 (en) cm (boyutlarında), 25 Aralık 1903 Jarkend. Orta derecede korunmuş, Hoten kâğıdı, elle hazırlanmış karton cilt; 1-4 ve 75, 76. sayfalar boş, 5. sayfa karalama, sayfa 6-74 Şair Nevbetî'nin Divanı (Hartmann, 1904, s. 13). Verilen 25 Aralık 1903 tarihi, Hartmann'ın bugün Doğu Türkistan'ın Kaşgar iline bağlı bir ilçe olan Yarkent'te el yazma nüshasını elde ettiği tarih olmalıdır.

Hartmann'ın da belirttiği üzere toplam 76 sayfadan oluşan nüshanın başındaki 1-4 ve sonundaki 75, 76. sayfalar boştur. Ancak 1. sayfaya şairin adı Almanca olarak (Naubet) yazılmış ve el yazması ile alakalı kayıt numaraları ve tarihler çıkarılmıştır.

Nüshanın, divanın aslına dâhil olmayan 5. sayfasında besmeleyle başlayan iki buçuk satırlık düzensiz bir ibare vardır: *On haşlet-din du'â 'icâbet bolmaydur evvel ol ki / Hak subhânehû te'âlâ bilür sizler emr-i ma'rûf nehy-i münker / Subhân keltürdi siz.* İki buçuk satırlık bu ibarenin altına ise müstensihin tamamını divanın sonuna eklediği (s.74) Molla Sa'dullah adlı bir şaire ait 13 beyitlik, "kalmadı" redifli manzumenin ilk 7 mısrası yazılmıştır. Sayfadaki yazılar kötü ve okunaksızdır. Mısraların altında yaprak, çiçek, saz ve akrep resimlerinin iç içe geçtiği bir kompozisyon bulunmaktadır.

72. sayfanın sonunda, rubaileri müteakiben, arada ayırıcı herhangi bir çizgi veya işaret bulunmaksızın müstensihe ait dört satırlık bir kıt'a yer alır:

*Bir şi'ri okup sözüm-ni temâm éttim
Her kim ki okuydur bu fakîrni şâd étse*

*Fütüp éken bu kitâb-nı bir garîb Molla 'Îsâ
Hañâ vu sehv-ni körse anı tüzüp ötse*

[Bir şiir okuyup sözümü tamamladım. Her kim okuyacak olursa bu fakiri mutlu edecektir. Bu kitabı bir garip Molla İsa yazmıştır, (okuyan kişi) hata ve yanılma görürse onu düzeltip geçsin.] Bu iki beyitten anlaşıldığına göre müstensihin adı Molla İsa'dır.

Müstensihe ait kıtanın akabinde iki satırlık bir ferağ kaydı mevcuttur: *Temmet temâm bi'avni'l-Meliki'l-Vehhâb. Vallâhu a'lemu bişşavâbi. Tariñka bir miñg üç yüz on Yarkend câyıda ramazân ayınıñ törtide temâm bolğan.* [El-Melik (kâinatın sahibi, mülk ve saltanatı sürekli olan) ve el-Vehhab (karşılıksız hibe eden, ihsanda bulunan) Allah'ın yardımıyla tamamlandı. En doğrusunu Allah bilir. Tarih olarak 1310. Yarkend bölgesinde ramazan ayının dördünde tamam oldu.] 73. sayfanın başında ise Farsça iki mısra yer almaktadır: *Şod be-tevfîk-i Hudâ-yı*

lā-yenām / İn kitāb rūz-ı çehārşenbe temām [Uyumaktan münezze (her daim uyanık) olan Allah'ın tevfiği ile bu kitap çarşamba günü tamamlandı.]

Ferağ kaydında verilen malumata göre nüsha, Molla İsa adlı müstensih tarafından Hicri 14 Ramazan 1310 Çarşamba günü yani 22 Mart 1893 tarihinde Yarkend'de tamamlanmıştır. Müstensih, 73. sayfanın başındaki Farsça beytin hemen altında “Şu‘aralar ayttı bu şu‘ara” başlığı altında ilki 10, ikincisi 13 beyitten oluşan iki manzumeye yer vermiştir (s. 73, 74). Makta beyitlerinden anlaşıldığına göre manzumeler; Molla Sa‘dullah mahlaslı bir şaire ait olup her ikisi de dinî-tasavvufi muhtevaya sahip, didaktik şiirlerdir.

Berlin Nüshası; 100 gazel, 8 rubaiden müteşekkildir. 40. sayfanın başında “Münacât” başlıklı 7 beyitlik bir manzume dikkat şeker. Sayfaların hemen tamamı 13 satırdan oluşmaktadır. Manzumelerin arasına herhangi bir çizgi yahut ayırıcı işaret konmamıştır. Son beyitlerin mısraları çoğunlukla alt alta verilmiştir. Gazellerle rubailer arasında da herhangi bir ayırıcı işaret yoktur. Nüsha özensiz bir rika ile yazılmıştır. Unutulan beyitler 40. sayfada sayfanın sağ kenarına, 39 ile 49'da ise sayfanın üstüne eklenmiştir. Gazel ve rubai sayısının diğer nüshalardan düşük olması ve muhammes türünde tek bir manzumenin bulunmaması nedeniyle Berlin nüshasının eksik bir nüsha olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

c. Sonuç

Mevcut bilgiler göstermektedir ki Nevbetî Divanı'nın, eldeki bütün nüshaların karşılaştırılmasıyla yapılacak tenkitli bir neşre ihtiyacı vardır. Zira Divan'ın müellif nüshası ya da müellifle çağdaş bir nüshası hâlen bulunabilmiş değildir. Eldeki nüshalar istinsah edilirken sık sık kafiye, redif, vezin, noktalama ve imla hatalarına düşüldüğü; yer yer beyit sırasının karıştırıldığı, kimi manzumelerde aynı beytin birkaç kelime hariç tekrar yazıldığı dikkat çekmektedir. Bilhassa 3. maddede belirtilen ve üzerinde tez çalışması yaptığımız nüsha ve Berlin nüshası için durum böyledir. Bu hataların bazıları istinsah sırasında sadır olmuş müstensih hataları, bazıları ise Nevbetî şiirlerinin umumiyetle Divan'ın hafızları tarafından toplum arasında okunup yayılması olgusuna bağlı olarak ortaya çıkmış hatalardır. Bu hafızlar, şiirleri okurken kimi zaman coşkuya kapılarak istemeden de olsa şiirin orijinalinde olmayan kelime, mısra veya beyit eklemeleri yapabiliyorlardı (Ekrem vd., 1988, s. 2). Özellikle münacat muhtevalı manzumelerde benzer hatta aynı ibarelerin yahut mısraların arka arkaya tekrar edildiği dikkati çekmektedir. Üçüncü maddede zikredilen nüshayla alakalı hatalara tez çalışmamızın dipnotlarında genişçe değinilmiştir.

Ek 1. Nevbetî Divanı'nın Berlin Nüshası'ndan 63. Gazelin Çeviri Yazısı ve Türkiye Türkçesine Aktarılması (s. 68: Son İki satır- s. 69: İlk 6 Satır)

(Remel: fā i lā tūn / fā i lā tūn / fā i lā tūn / fā i lūn)

nāgehān çıktı harem-din cilve eylep dilberī
şu'leī tüşti cihānga şems-dür yā müşteri

yügürüp bardım bināgeh mén aᅇga kıldım nazār
māh-ı tābān-dék köründi hūr yaᅇglıg duᅇteri

mén ayıttım ölgüçe bendeᅇg bolay ey nāzenīn
raᅇm eylep sēn maᅇga bolgıl ki yār u yāveri

şive-i nāzūk kirişme birle aydı ol şanem
bolmaᅇay herᅇiz münāsib sēn beşer ü mén ferī

evvelīde körmeᅇey érdim sēni ey māh rūy
sā'atī hem-dem bolalı raᅇm eylep kēl beri

ᅇande eylep aytadur ferzend-i ādem bī-vefā
bī-hūde köp sözleme émdi közüm-din két narı

cehd eylep Nevbetī tā'at 'ibādet kıl müdām
rüz-i maᅇşerde şefā'at kılgay ol peygamberī

(63. Gazel)

- 1. Beyit:** Haremden ansızın cilve ederek bir dilber çıktı, cihana bir alev düştü, ya Güneş ya da Müşteri Yıldızı'dır.
- 2. Beyit:** Ben hemen koşup yanına vardım ve ona baktım; huri gibi bir kız, parlak bir ay misali göründü.
- 3. Beyit:** Ben, “Ey nazlı güzel, ölene dek senin kölen olayım. Sen de acıyıp bana yâr ve arkadaş ol!” dedim.
- 4. Beyit:** O put gibi güzel, nazik (bir) şive ve işve ile: “Bu, asla uygun olmaz; sen beşersin, ben periyim.” dedi.
- 5. Beyit:** “Ey nazenin, seni daha önceden görmemiştim. Bir saatliğine dost olalım, merhamet edip beri gel.”
- 6. Beyit:** Gülerek şöyle der vefasız insanoᅇlu: “Boş yere çok konuşma, şimdi gözümden kaybol (öteye git)!”
- 7. Beyit:** Nevbetî, çaba gösterip sürekli ibadet ve taat et; bir Peygamber mahşer sabahında şefaata edecek.

Ek 2. Berlin Nüshası'nın 71. Sayfasında Yer Alan Üç Rubainin Çeviri Yazısı ve Türkiye Türkçesine Aktarılması (s. 71: Son 6 Satır)

1. Rubā'ī

(*Ahreb: mef ū lü / me fā ī lü / me fā ī lün / fa'*)

hoş devlet érür yār bile şöhet kılsa
 bir yerde behem bolup muhabbet kılsa²
 şîrîn lebi-niňg bâdesidin nüş étip
 mestâne bolup 'ayş ferāgat kılsa

(Sevgili ile sohbet etmek, bir yerde birlikte olup muhabbet etmek büyük şanstır; tatlı dudağının şarabından yudumlayınca mest olup yemeden içmeden el çekse yeridir.)

2. Ruba'ī

(*Ahreb: mef ū lü / me fā ī lün / me fā ī lü / fa ūl*)

luţfunġ bile 'aşîlarġa raġm eyle Ĥudā
 dîn düşmeni[niňg] qadîm[i]-din eyle cüdā
 bu[1]³ tende eger hezār cānım bolsa⁴
 qurbān kılayın barını yoluňġa fidā

[(Ey) Allah'ım, lütfun ile günahkârlara merhamet eyle; (onları) din düşmanlarının en eskisinden (Şeytan) uzak tut! Eğer bu bedende bin canım olsa hepsini senin yoluna kurban verip feda edeyim.]

3. Rubā'ī

(*Ahreb: mef ū lü / me fā ī lün / me fā ī lü / fa ūl*)

şol künki yārım cemālıdın alsa niqāb
 hoş rāhat érür arada bolmasa ġicāb
 'aşîq tileġi cemāl zāhid tileġi⁵ behişt
 didār körer kim bî-riyā kılsa şevāb⁶

² Bu mısranın vezni (*mef ū lü / me fā ī lün / me fā ī lün / fa'*) şeklindedir.

³ Vezin gereği eklendi.

⁴ Zorlama bir tashihle mısra şu şekillerde vezne uygun hâle getirilebilir:

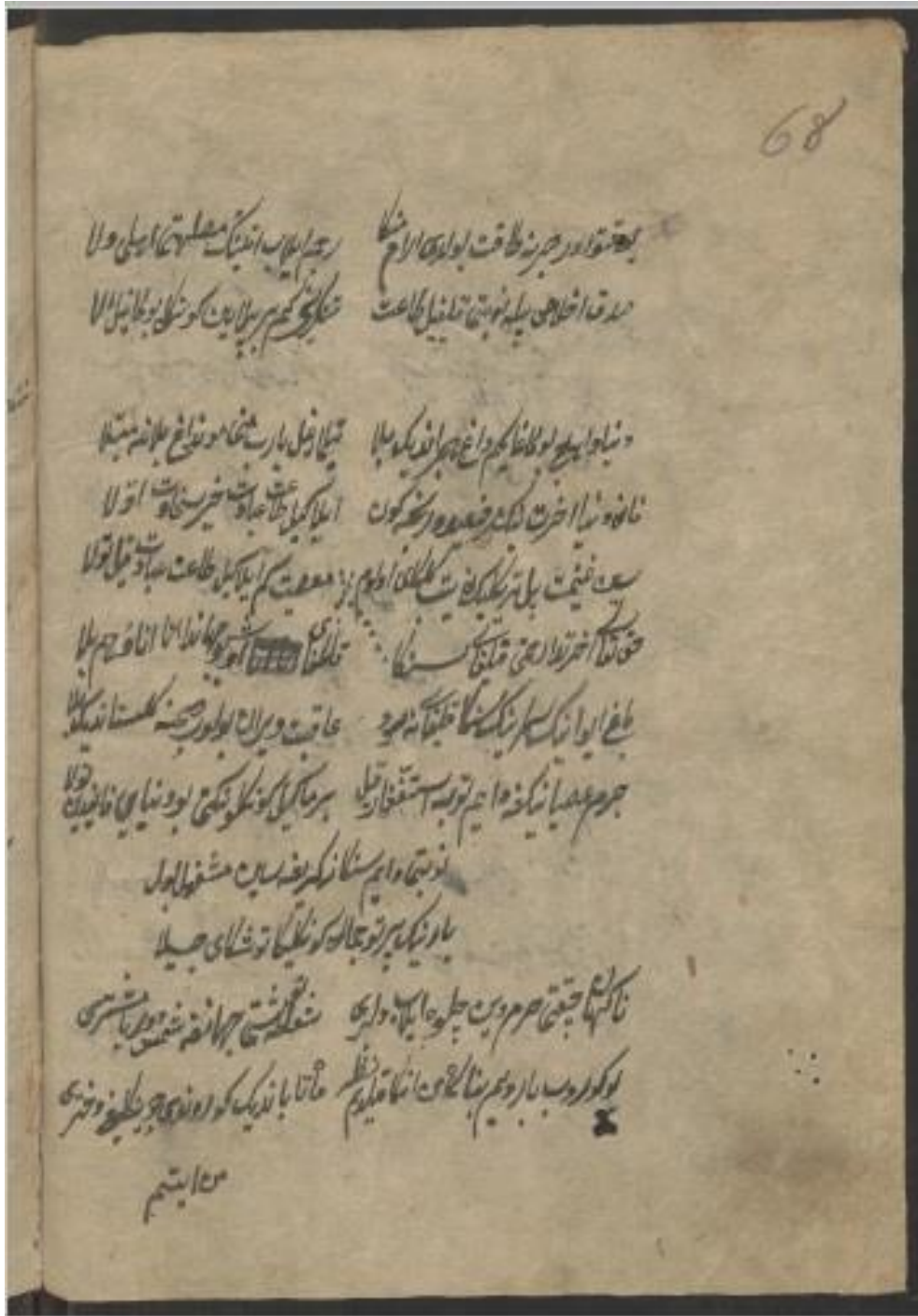
Bul tende eger hezār [bar] bolsa cānım ~ Bul tende eger hezār bolsa [ki] cānım

⁵ Bu kelime vezni bozmaktadır.

⁶ Mısranın kalıbı (*mef ū lü / me fā ī lü / me fā ī lü / fa ūl*) şeklindedir.

[O gün ki (ahirette) sevgilim güzel yüzünden peçeyi kaldırırsa, arada örtü olmasa ne hoş ne keyiftir. Âşığın dileği (Allah'ın) cemali, zahidinki ise cennettir; kim riyasız sevap işlerse (âşık, Allah'ın) didarını görecektir.]

Ek 1’de verilen 63. Gazelin Yer Aldığı Sayfaların Tıpkıbasım Sayfaları
(s. 68: Son İki satır- s. 69: İlk 6 Satır)

Sayfa 68

69

من اینم او که در بندگی ای نازنین
 ریحان سبزه این مشک او فیض کبریا
 شیشه ناز که در چشمه بر لبه ابروی اول چشم
 بود لاله کز مشک سبزه این بشوین و در
 اولیلا که در محلی از روی چشم ای ماروی
 ساعتی آمد بود لاله چشم ای که کبریا
 خنده ای که آفتاب و خورشید آید و سونما
 بهر دو کوب سوزانند بعد که نویدم کن
 بهر یک کوب بوی طاعت عبادت قیام

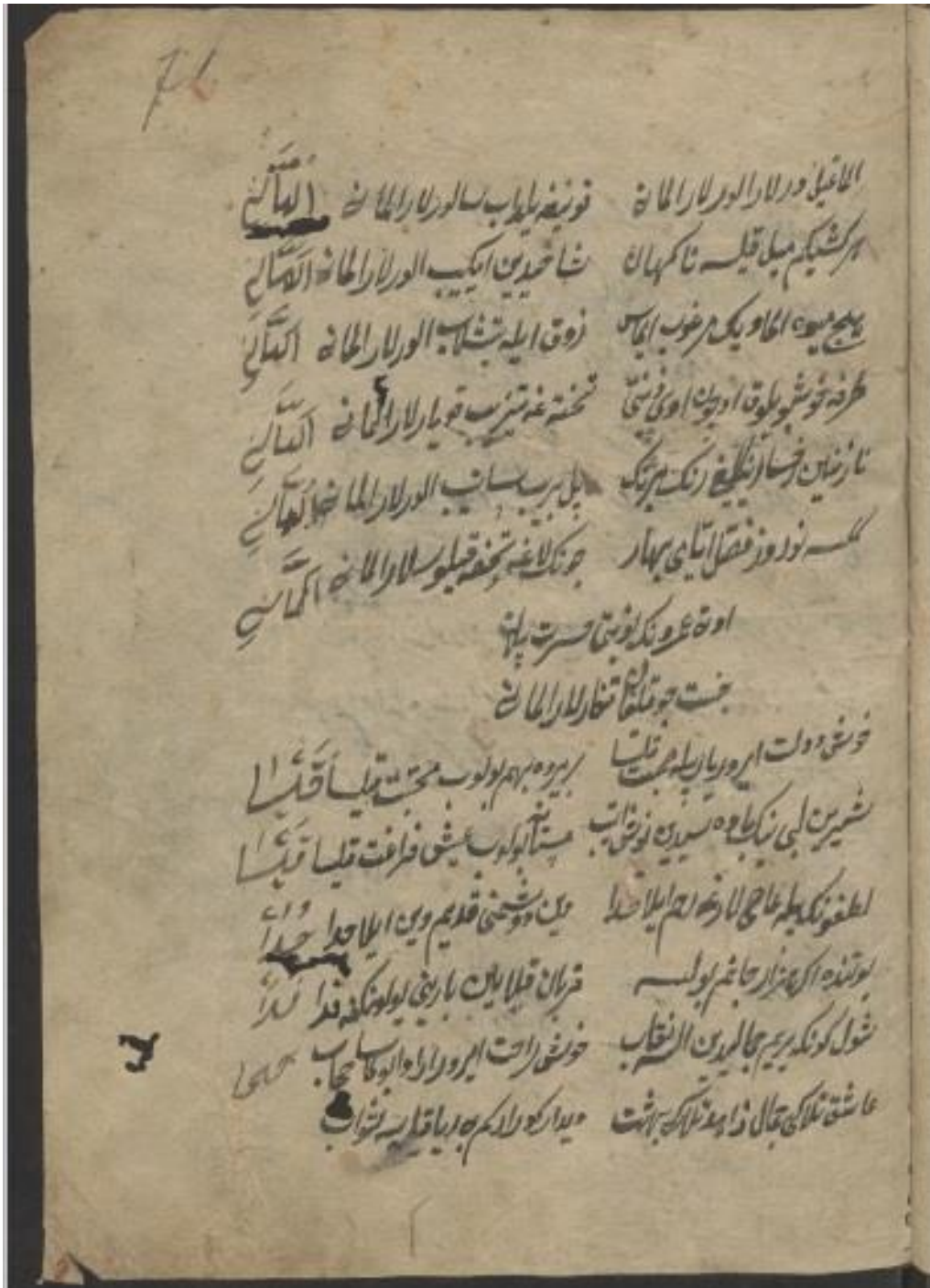
روز عشره و شصت قلنا انما یخبرنا

کفر از من و طرف ای و ای که کفر تمام
 همیشه حیرت چه بودم مشک بود
 شکر ای که در شوق عهد نیک باغچه
 بخوبی او نون تا لیلی ای شکرین زانکه
 در قیامه هر چند من قیامه ای او که خیر انکه
 در قیامه طغیان من و اندیشه ای
 که که نوز نسایا و نیک که کلام شکرین
 خدا بیک لری آتش قیامه ای که طایع
 سحر دارد عا و ایا مدخل بو نلا ای که
 تها بود و نوبت کلام لری ای که
 که اول بر کلام ای که بیخامبر مراد ای که

عبارت

یکه سحر او بنای قیامه طهارت تو به فرود ای ایا قلب نماز طاعتی

Ek 2'de Verilen 3 Rubainin Yer Aldığı Sayfanın Tıpkıbasımı (s. 71: Son 6 Satır)

Kaynakça

- Ahmedî, E. (1996). *Uyğur Edebiyatı Tarihindeki Nâmâyandiler*. Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı.
- Bahavidin, M. (1995). *Divân-ı Nevbetî*. Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı.
- Barat, K., Bahavidin M. (1982). “Divân-ı Nöbitî”. *Bulak Jurnalı*, Yıl: 1982, Sayı: 3, Ürümçi: Şinjañ Halk Neşriyatı, s. 165-248.
- Bögü, A. E. (2002). *Çağatay Uyğur Tili*. Ürümçi: Şinjañ Üniversitesi Neşriyatı.
- Ekrem, M., Memtimin A., Turdi, M. (1988). *Divân-ı Nöbetî*. Hoten: Hoten Vilâyetlik Millî-Kadimî Eserler İşhânesi.
- Ğopur, V., Hüseyin, E. (1987). *Uyğur Klassik Edebiyatı Tezisliri*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Hartmann, M. (1904). “Die osttürkischen Handschriften der Sammlung Hartmann”. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*, Jahrgang VII, Zweite Abteilung: Westasiatische Studien, Redigiert von Prof. Dr. K. Foy und Prof. Dr. B. Meissner, Kommissionsverlag von Georg Reimer, Berlin.
- Köprülü, F. (1977). “Çağatay Edebiyatı”. *MEB İslam Ansiklopedisi*, 3. Cilt, İstanbul: İstanbul Millî Eğitim Basımevi, s. 270-323.
- Memtimin, A. (1981). “Uyğur Edebiyatı Tarihiniñ Tetkikat Témiliri”. *Bulak Mecmuası*, Yıl: 1981, Sayı: 1, Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı, s. 466-483.
- Nuraci, H. (1980). “Uyğur Klassik Edebiyatınıñ Katologı”. *Bulak Mecmuası*, Yıl: 1980, Sayı: 1, Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı, s. 311-356.
- Ömer, Ş. (1996). *Ottura Esir Uyğur Klassik Edebiyatı*. 2. Kitap. Ürümçi: Şinjañ Helk Neşriyatı.
- Rahman, A. (1993). *Uyğur Edebiyatı Tarihi*. 3. Cild. Ürümçi: Şinjañ Maarip Neşriyatı.

EXTENDED ABSTRACT

The article aims to contribute to the studies of the Chagatai texts in the East Turkestan area. In this article, the copies of the divan of the poet Nevbetî from Khoten (1690?-1760?), one of the most important representatives of the Post-Classical Period Chagatai Literature in the field of East Turkestan, was handled with a comparative method and the copies were tried to be classified within the framework of the available information. On the other hand, the Berlin (Hartmann) Copy of Nevbetî's Divan, which was brought to light by us, was widely introduced to the world of Turcology, and examples from the text were presented to the attention of researchers, accompanied by facsimile pages.

The historical sources of classical Uighur literature give contradictory information about the copies of Nevbetî's Divan, the number of verses these copies contain and their order. According to some, manuscript copies of Nevbetî's Divan were copied by the poet and contemporary famous calligraphers and circulated among the people and a few of them have survived to the present day. Some researchers think that no contemporary copy of Nevbetî's Divan has survived to the present day. As it is understood from the works related to the Divan and the pieces of poetry published as samples in the sources, there are serious differences between the copies. For this reason, there is a need for a critical edition of Nevbetî's Divan. Unfortunately, our attempts in this direction were unsuccessful because it was almost impossible to access the institutions in the city of Urumqi in East Turkestan, where copies of the Divan were kept. If we look at the current studies and publications, the most perfect copy of Nevbetî's Divan is that the Uyghur language scholar Ablimit Ehet Bögü published sample pieces from the manuscript text in his work named *Çağatay Uyğur Tili*; It is a copy consisting of 108 ghazals, 3 muhammes, and 34 rubais. The copy we examined in our doctoral thesis consisted of 105 ghazals and 3 rubais.

Following the information provided by the great Turkologist Fuat Köprülü in his article on *Çağatay Literature*, written for the MEB Encyclopedia of Islam, we reached the copy of Nevbetî Divanı in the Hartmann Collection, which is kept in the Berlin State Library. As a result of our

persistent correspondence with library officials and discussions with our relatives in Germany, we brought the copy to light and purchased a digital copy to work on it. After reaching the completion stage of our thesis, it was opened to internet access with the registration number “Ms.orient.quart. 1315”.

Martin Hartmann obtained the copy, which is registered as “Ms.orient.quart., with the number 1315” in the Chagatai Manuscripts Collection of the Berlin State Library, on 25 December 1903 in Yarkent, East Turkestan. The 76-page copy was completed by a scribe named Molla Isa on Wednesday, March 22, 1893, in Yarkent, and contains 100 ghazals and 8 rubai. Almost all of the pages consist of 13 lines and the text is written in a careless style. No lines or separator marks are placed between the poems. The verses of the last couplets are mostly given one under the other. It can be said that the Berlin copy is incomplete since the number of ghazals and rubai is low compared to other copies, and there is not a single verse of the pentastich (muhammes)